

УДК 339.54: 339.543.012.42, 339.54.012.435

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ПОЛІТИКОЮ В УКРАЇНІ****Шамборовський Г.О., к.е.н.***Львівський національний університет імені Івана Франка*

У статті висвітлено етапи формування та особливості реалізації концепції управління зовнішньоекономічною політикою України в умовах військової агресії Російської Федерації та європейської інтеграції. Визначено першочергові завдання зовнішньоекономічної політики України – забезпечення її незалежності, суверенітету та національної безпеки. Проаналізовано сучасні концептуальні підходи до управління зовнішньоекономічною політикою, що реалізується шляхом поєднання методів та принципів протекціонізму і політики вільної торгівлі (фрітрейдерства). Проведено статистичний огляд зовнішньоторговельних відносин України з країнами – членами ЄС та РФ у 2013-2015 рр. і встановлено, що, хоча, ЄС залишається найбільшим торговельним партнером України, проте у 2015 р. експорт скоротився понад 30 %, порівняно з 2014 р. Це свідчить про існування істотних структурних та інституційних обмежень присутності України на ринках країн – членів ЄС і низького рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Зроблено висновок про те, що гарантом національної безпеки України повинна стати стратегія управління зовнішньоекономічною політикою заснована на принципах лібералізації відносин з країнами-партнерами та протекціоністських заходах щодо агресора.

Ключові слова: зовнішньоекономічна політика держави, протекціонізм, фрітрейдерство, система міжнародної безпеки, геополітика, геоekonomіка, європейська інтеграція

UDC 339.54: 339.543.012.42, 339.54.012.435

**CONCEPTUAL APPROACHES TO THE FOREIGN ECONOMIC
POLICY MANAGEMENT IN UKRAINE****Shamborovskyi G., PhD in Economics***Lviv National University named after Ivan Franko*

The article highlights the stages of formation and features of the implementation of foreign economic policy's management conception in Ukraine in the terms of the military aggression of Russia from one side and the European integration from another. It was identified the key priorities of the foreign economic policy – to ensure its independence, sovereignty and national security. The modern conceptual approaches to the foreign economic policy management, which is realized by combining the methods and principles of free trade and protectionism, are analyzed. There are conducted statistical overviews of the bilateral trade relations of Ukraine with the European Union

and the Russia in 2013-2015. In spite of, the EU remains the largest trading partner of Ukraine; the exports declined more than 30% in 2015 compared to 2014. This indicates the existence of significant structural and institutional restrictions of Ukraine's presence in EU markets and the low level of competitiveness of domestic products. The article concludes that the guarantor of national security of Ukraine should be the management strategy of foreign economic policy which is based on the principles of the liberalization of relations with partner countries and protectionist measures regarding the aggressor.

Keywords: foreign economic policy of the state, protectionism, free trade policy, international security system, geopolitics, geo-economics, the European integration.

Актуальність проблеми. Світове господарство – це динамічне середовище з асиметричними зв'язками, різним рівнем розвитку та векторної направленості суб'єктів міжнародної діяльності. Стабільний розвиток економіки країни за таких умов потребує її безперервної адаптації до зміни світових тенденцій шляхом трансформації підходів, інструментів, методів та механізмів управління зовнішньоекономічною політикою держави. Інтеграційні процеси у світовій економіці значною мірою впливають на геополітичну та гео економічну роль країни на світовій арені. Сукупність ринково-інституційних чинників, які є ключовими для розвитку економіки країни, вимагають формування стратегії управління її зовнішньоекономічною політикою, адаптованої до швидкозмінних умов та конкуренції світового господарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням процесу управління зовнішньоекономічною політикою країни присвячено багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Борисенко О. [3, 4], Даниленко Л. [6], Єрмолаєва А., Денисенка С., Маркєєвої О., Полякова Л. [9], Мельника А. [10], Якименка Ю., Биченка А., Замятіна В. [12, 13], Перепелиці Г., [8], Батченко Л. [2], Омельченко А. [11]. Автори здійснили комплексну оцінку впливу внутрішнього соціально-економічного та політичного становища держави на формування її зовнішньоекономічної стратегії; впливу суспільних ідей та поглядів населення країни на створення механізму реалізації зовнішньоекономічної політики країни. До неохоплених і вкрай важливих проблем розвитку держави та громадянського суспільства в Україні варто віднести встановлення чітких і зрозумілих цілей зовнішньоекономічної політики держави у процесі зміни напрямів і пріоритетів системи міжнародної безпеки, а також визначення концепції

та стратегії державного управління зовнішньоекономічною політикою країни в умовах військової агресії та затяжної економічної кризи.

Метою статті є аналіз основних теоретичних концепцій до управління зовнішньоекономічною політикою держави та можливостей їх практичного застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньоекономічна політика України – це системна програмна й цілеспрямована діяльність органів державної влади направлена на визначення та реалізацію внутрішніх і зовнішніх цілей країни, забезпечення її стабільного соціально-економічного розвитку шляхом налагодження ефективного співробітництва економічних суб'єктів системи світового господарства з дотриманням принципів збереження державного суверенітету, захисту державних інтересів, економічної раціональності, послідовності, єдності та рівності.

За своєю суттю зовнішньоекономічна політика України в сучасних умовах є системою заходів, спрямованих на: отримання зовнішніх конкурентних переваг без порушення цілісності та ефективності функціонування внутрішнього ринку; створення умов вільного виходу вітчизняних господарюючих структур на світовий ринок; формування оптимальних торговельних та валютно-фінансових режимів взаємодії з міжнародними організаціями, блоками, окремими країнами; гарантування національної безпеки, у тому числі захист зовнішньоекономічних інтересів країни. Формування концептуальних засад зовнішньоекономічної політики країни відбувається під впливом політичних, економічних, національних, регіональних чинників та з урахуванням процесів трансформації моделей зовнішньоекономічної політики розвитку інших країн. Етапи розробки концепції управління зовнішньоекономічною політикою України відображені на рис. 1.

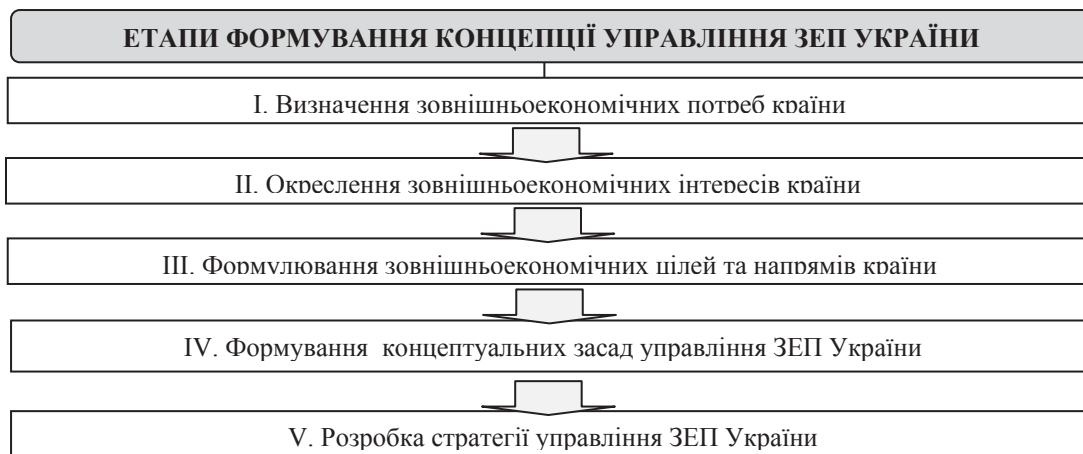
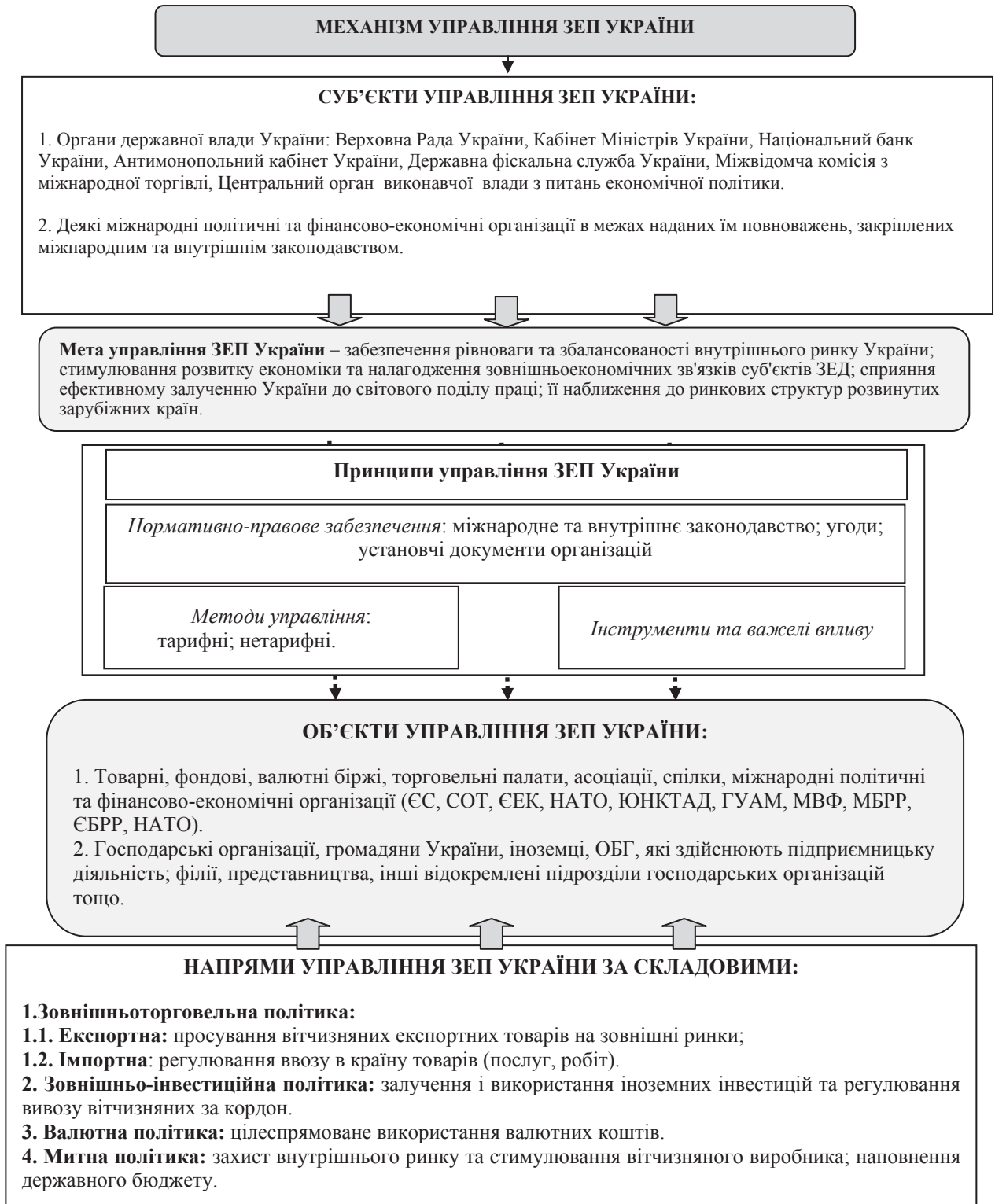

Рис. 1. Етапи формування концепції управління зовнішньоекономічною політикою України
Джерело: [10, с. 15]

Процес управління зовнішньоекономічною політикою України, який має визначену мету, перелік основних напрямів, принципів, методів, інструментів, нормативно-правового забезпечення та чітко окреслених суб'єктів та об'єктів впливу, називається механізмом управління зовнішньоекономічною політикою України. Детальна схема цього механізму відображена на рис. 2.

*Рис. 2. Механізм управління ЗЕП України
Джерело: складено автором на основі [2, 3, 4, 8, 10, 11].*

В сучасних умовах зовнішньоекономічна політика покликана виконувати такі функції: стимулюючу – розвиток галузей національного господарства та регіонів країни шляхом налагодження експортно-імпортних відносин руху товарів, робочої сили, капіталу; мобілізуючу – забезпечення виходу та утримання господарюючих суб'єктів зовнішньоекономічною діяльністю на міжнародні ринки та постійне розширення географії присутності; захисну – гарантування національної безпеки з урахуванням інтересів інших країн.

В залежності від того, якими є стратегічні цілі та на якому етапі розвитку знаходиться економіка країни, її зовнішньоекономічна складова може носити як захисний, так і наступальний характер. Національний та міжнародний досвід зовнішньоекономічної діяльності країн світу вказує на існування трьох основоположних концептуальних підходів до управління зовнішньоекономічною політикою, наведених у таблиці 1.

Динамічний розвиток світового господарства, його інституційні та структурні перетворення характеризуються одночасним співіснуванням двох концептуальних підходів до процесу управління зовнішньоекономічною політикою країни – протекціонізму і фрітрейдерства. Протягом багатьох років змінним залишається лише співвідношення застосування методів та важелів цих підходів. В той час, коли держава приймає рішення застосовувати політику протекціонізму, вмикається механізм захисної функції зовнішньоекономічної політики, а коли політику вільної торгівлі – стимулююча, мобілізуюча функції.

Аналіз процесу формування зовнішньоекономічної політики України, починаючи з часу оголошення її незалежною державою, дає підставу виділити 9 етапів розвитку, кожному з яких притаманне особливе поєднання принципів та методів протекціонізму та фрітрейдерства:

I етап (1991 – 1993 рр.) – створення митної системи незалежної України та визначення концептуальних засад ведення ЗЕП України як країни з перехідною економікою.

II етап (1994 – 1995 рр.) – період радикальної лібералізації ЗЕП України.

III етап (1996 – 1998 рр.) – ведення політики помірною протекціонізму.

Таблиця 1 - Концептуальні підходи до управління ЗЕП

Назва підходу	Основні характеристики
I. Автократія	<p><i>Мета:</i> створення замкнутої, самодостатньої, незалежної від інших країн, ізольованої системи господарювання, яка здатна постійно задовольняти власні інтереси та потреби країни.</p> <p><i>Принципи:</i> жорсткий централізований контроль над економікою країни; обмеження експортно-імпортних торговельних відносин з іншими країнами; проведення операцій виключно в національній валюті; незалежність від іноземного капіталу та інвестицій.</p> <p><i>Сучасні умови:</i> існує у якості крайнього вияву протекціонізму за окремими напрямками його регулювання.</p>
II. Протекціонізм	<p><i>Мета:</i> захист вітчизняного виробника або галузі економіки від можливого негативного впливу іноземної конкуренції.</p> <p><i>Принципи:</i> активне втручання органів державної влади, шляхом активного застосування тарифних та нетарифних методів та інструментів; сприяння ефективному зниженню витрат на виробництво товарів національного походження; забезпечення доступності товарів високої якості, шляхом зниження їх ціни; підвищення інноваційно-технічного розвитку виробничого процесу.</p> <p><i>Переваги:</i> короткострокове стимулювання активності функціонування внутрішнього ринку; сприяння процесу створення нових і відновлення діяльності існуючих підприємств; створення сприятливих умов діяльності іноземним інвесторам, які мають намір «проникнути за межі тарифної стіни».</p> <p><i>Недоліки:</i> періодично виникаюча необхідність протидії корупції та лобіюванню інтересів окремих галузей національного господарства; послаблення конкурентного потенціалу підприємств, через створення штучних умов їхнього розвитку; порушення принципу пропорційного захисту інтересів іноземних суб'єктів ЗЕД, що порушує засади добросовісної конкуренції і знижує інвестиційну зацікавленість закордонних підприємницьких та фінансових інституцій [2, с.24].</p>
III. Фрітрейдерство	<p><i>Мета:</i> досягнення ринкової рівноваги, шляхом розвитку та поглиблення відносин між країнами.</p> <p><i>Принципи:</i> органи державної влади майже не втручаються у фінансово-економічні відносини з іншими країнами; відсутність штучно створених бар'єрів для входу іноземних фінансово-господарських структур на внутрішній ринок.</p> <p><i>Переваги:</i> створення додаткових вигод, за умов уникнення зайвих витрат пов'язаних з митним регулюванням та штучних викривлень у співвідношенні «виробництво – споживання»; отримання країною абсолютних та порівняльних переваг від участі у міжнародних економічних відносинах і реалізації економічного потенціалу вітчизняних господарських суб'єктів на світовому ринку; забезпечення економічного розвитку суб'єктів господарювання в умовах конкурентної боротьби; стимулювання й активізація розвитку експортного виробництва й торгівлі, шляхом впровадження інноваційних технологій та систем; забезпеченні імпорту продукції, необхідної для розвитку економіки країни.</p> <p><i>Недоліки:</i> формування диспропорції у розвитку вітчизняного виробництва внаслідок низького рівня розвитку фінансово-економічних відносин всередині країни, неефективності виробничо-технологічного потенціалу вітчизняного виробника та, як наслідок, низького рівня конкурентоспроможності продукції.</p>

Джерело: розроблено автором на основі [2, 3, 4, 8]

IV етап (1999 – 2004 рр.) – перехід до використання адміністративних методів управління економікою країни, зокрема реалізація механізму «асиметричного галузевого та регіонального протекціонізму».

V етап (2005 – 2007 рр.) – ведення «дестабілізаційно-конструктивної ЗЕП» з елементами помірної транснаціоналізації, шляхом інтеграції українських фінансово-господарюючих суб'єктів у фінансові й технологічні цикли ТНК; ведення активних переговорів, щодо ратифікації угоди з СОТ.

VI етап (2008 – 2009 рр.) – активна «імплементативно-інтеграційна ЗЕП» на тлі світової фінансово-економічної кризи та лібералізації умов імпорту; ратифікація угоди з СОТ та запровадження режиму сприяння активній ЗЕП. [2, с. 50].

VII етап (2009 – 2011 рр.) – ведення політики помірною протекціонізму з метою захисту національної економіки України від наслідків світової фінансово-економічної кризи, формування концептуальних засад «безпекового підходу» розвитку національної економіки країни.

VIII етап (2012 – 2014 рр.) – закладення основ соціально орієнтованої економіки ринкового типу, якій характерне визначення оптимального співвідношення заходів протекціонізму та фрітрейдерства [4, с. 14 - 15].

IX етап (з 2014 р.) – формування гібридної моделі управління ЗЕП країни в умовах військової агресії РФ та кризи європейської системи безпеки.

Оцінюючи підсумки 2014 – 2015 рр. слід зауважити, що головні зміни в ЗЕП України були пов'язані з розвитком подій навколо російсько-українського конфлікту та позиції міжнародних економіко-політичних структур щодо його динаміки. Окрім військової складової з боку агресора цей процес для України характеризувався політико-дипломатичною конфронтацією, руйнуванням нормативно-правової бази інституційних міждержавних відносин та співробітництва, економічною дискримінацією, енергетичним протистоянням, інформаційною війною, порушенням принципу суверенітету та незалежності України тощо [12, с. 5-6].

Невтішні показники динаміки формування зведеного зовнішньоторговельного балансу України відображені на рис. 3.

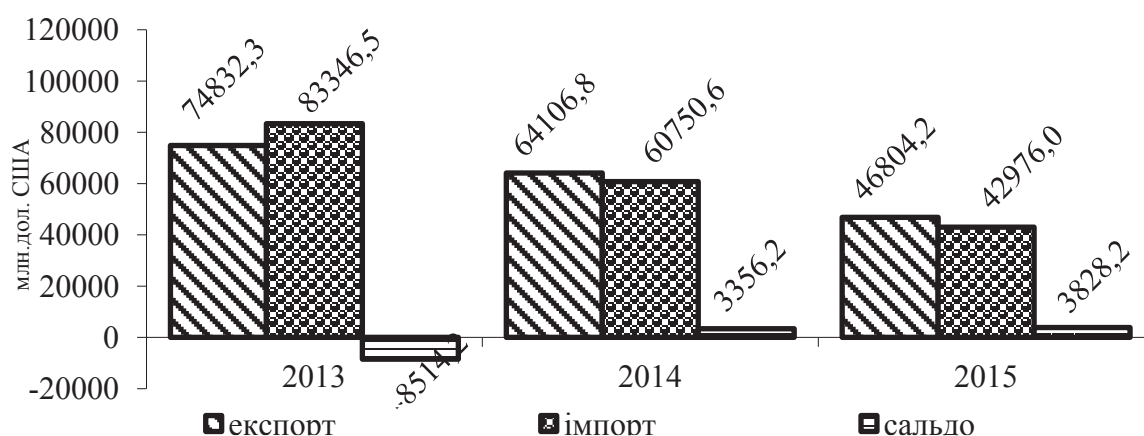

Рис.3. Динаміка зведеного зовнішньоторговельного балансу України у 2013 – 2015 рр.

Джерело: [7, 14]

Так, експорт товарів у 2015 р. склав 38,1 млрд. дол. США, тобто зменшився на 29,3% на противагу 2014 р. (на 38,8% у порівнянні з 2013 р.), імпорт товарів – 37,5 млрд. дол. США, тобто знизився на 31,1% й 50,5% відповідно.

Важливими етапами інтеграції України в європейські та євроатлантичні структури стали: підписання та синхронна ратифікація Верховною Радою України і Європейським Парламентом «Угоди про асоціацію Україна – ЄС» та «Плану імплементації Угоди про асоціацію з ЄС» у вересні 2014р.; поступове введення в дію положень «Угоди про зону вільної торгівлі України та ЄС» у січні 2016 р. Такі активні фрітрейдерські заходи управління зовнішньоекономічною політикою України повинні були стати гарантією рівноправного ставлення та вільного руху товарів, послуг й капіталу між Україною та країнами – членами ЄС.

Але, незважаючи на певні успіхи на шляху лібералізації відносин з ЄС, у 2015 р. Україні все ж не вдалося належним чином скористатися наданими вигодами односторонніх преференцій доступу до ринку ЄС передбачених Угодою про асоціацію. Слід звернути увагу й на те, що до цього часу нез'ясованими залишаються інші важливі геополітичні питання співпраці України та ЄС, зокрема: надто стримана позиція ЄС стосовно російсько-українського конфлікту; відтермінування в отриманні ефекту від реалізації Угоди про асоціацію з ЄС; фактичне призупинення процедури запровадження безвізового режиму; обмеження продуктивного ефекту допомоги ЄС Україні через повільний темп проведення реформ та боротьби з корупцією [13, с. 9-10].

Зовнішньоторговельні відносини України з Російською Федерацією, в умовах військової агресії, характеризувалися зменшенням експорту товарів на 55%, імпорту – 42%. Внаслідок цього частка РФ в загальному товарному експорті України впала до 12% (у 2014 р. – 18,2%), імпорту – до 20% (23,3%). У 2015 р. українським урядом були визначені тактика і стратегія дій України по відношенню до РФ: сформульовані нові концептуальні засади політики України стосовно РФ, запроваджено пакет санкцій та торговельно-економічних обмежень, налагоджено процес блокування атак інформаційного впливу, обмеження режиму пересування через кордон з РФ, денонсація угод, подання позовів до міжнародних судових інстанцій тощо [13, с. 20].

Варто відмітити, що раніше обрана Україною хибна біполярна модель побудови зовнішньоекономічних відносин – маневрування між євроатлантичним та євразійським векторами – разом з активними спробами отримати й запропонувати власні геополітичні вигоди призвели до розгортання військово-політичного та економічного конфлікту України й РФ. Саме в процесі вирішення цього протистояння на міждержавному рівні з'ясувалося, що сучасна система міжнародної безпеки практично не здатна реагувати на старі і нові конфлікти, в основі яких лежать військові терористичні, фундаменталістські й екстремістські рухи. В дію вступає блоковий формат вирішення питання, успішність ведення якого гарантується лише за умови високого рівня національної безпеки кожного члена блоку та їх здатності приймати й реалізовувати колективні рішення.

Оскільки глобальна фінансово-економічна криза 2008 – 2009 рр. стала поштовхом до переходу країн світу від «колективних антикризових заходів регулювання економіки» до «стратегій державного егоїзму й етатизму», то потужність регіональних та міждержавних безпекових структур зазнала значного послаблення [9, с. 4]. Відтак, політика європейської та євроатлантичної інтеграції залишається провідним та системним чинником національної безпеки України, але не є гарантією її мирного військово-політичного становища та ефективного економічного розвитку.

Висновки. Таким чином, принципово важливим питанням гарантування національної безпеки України в системі міжнародної безпеки є визначення оптимального співвідношення методів і принципів протекціонізму (щодо відносин з країною-агресором) та фрітрейдерства (щодо відносин ЄС та США) шляхом:

- розробки єдиної стратегії управління зовнішньоекономічною політикою України з урахуванням: першочергової необхідності у забезпеченні її незалежності, суверенітету та національної безпеки; існуючих світових геополітичних та геоекономічних тенденцій зміни принципів існування системи міжнародної безпеки; наслідків втрати важливих виробничих потужностей анексованих територій;

- підвищення конкурентоспроможності виробників найважливіших секторів економіки України, відмова від завищення соціальних зобов'язань населення у відповідності до нових умов господарювання;

- продовження міжнародної миротворчої місії та «пост-мінського» переговорного процесу вирішення російсько-українського конфлікту на національному та міжнародному рівнях, шляхом активізації співпраці з країнами ЄС, НАТО, ОБСЄ та ООН.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.
2. Батченко Л. Проблеми формування зовнішньоекономічної політики України в контексті членства у СОТ / Л.В. Батченко, С.М. Науменко // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 147. – С. 49-51.
3. Борисенко О. Стратегічні засади формування зовнішньоекономічної політики держави // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. – № 2 (10). – С. 21.
4. Борисенко О. Формування державної зовнішньоекономічної політики України та механізми її реалізації : автореф. дис. д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / О. П. Борисенко; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2013. – 36 с.
5. Геоелектронні тенденції: висновки для державної політики України до 2020 року // Український інститут публічної політики. – К., 2011. – 21 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uipp.org.ua/uploads/news_message/at_file_uk/0070/41.pdf.
6. Даниленко Л. Перспективи та виклики євроінтеграційних процесів для України: навч.-метод. матеріали / Л. І. Даниленко, І. В. Поліщук. – К. : НАДУ, 2013. – 132 с.
7. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2015 році. Статистичний збірник – К. : ДССУ, 2016. – 157 с.
8. Зовнішня політика України – 2014: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. Перепелиці, В. Потехіна. – К. : Стилос, 2015. – 326 с.
9. Єрмолаєв А. Український конфлікт і майбутнє світової та європейської безпеки / А.Єрмолаєв, С. Денисенко, О. Маркєєва, Л. Поляков // Нова Україна. Інститут стратегічних досліджень – Київ, 2015. – 30 с.
10. Мельник А. Трансформація складових зовнішньоекономічної політики України в умовах світової економічної кризи / А. О. Мельник // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 3, т. 3. – С. 14-16.
11. Омельченко А. Адміністративно-правові проблеми законодавчого закріплення засад зовнішньоекономічної політики України / А. В. Омельченко // Юридична Україна. – 2013. – № 6. – С. 87-90.

12. Україна 2014-2015: долаючи виклики (аналітичні оцінки) Україна-2014: рік тяжких випробувань. Прогнози-2015. Громадська думка про підсумки 2014 р. / Ю. Якименко, А. Биченко, В. Замятін // Ukraine 2014-1015: Overcoming Challenges (assesstments). – Київ, 2015. – 56 с.
13. Україна 2015-2016: Випробування реформами (аналітичні оцінки) Україна-2015: важкий початок реформ. Прогнози-2016. Громадська думка про підсумки 2015 р. / Ю. Якименко, А. Биченко, В. Замятін // Ukraine 2015-1016: Overcoming Challenges (assesstments). – Київ, 2016. – 90 с.
14. European Union, Trade in goods with Ukraine // Directorate-General for Trade European Commission, 2016. – С. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf.